

Lipsesc pag. 129 - 144

Și sunt înlocuite cu 113 - 128

mentele executate prin lustruire sînt combinate cu linii incizate, orizontale sau oblice (fig. 19/2-3).

Pe ceramica fină se mai întîlnește, destul de rar, și decorul format din caneluri (fig. 19/7,9) sau din linii punctate, dispuse oblic (fig. 19/1).

Din analiza motivelor ornamentale întîlnite pe ceramica Dridu, din regiunea dintre Carpați și Siret, rezultă varietatea și bogăția acestor motive. Această caracteristică, (ornamentarea foarte bogată și variată) este specifică ceramicii din întreaga arie de răspîndire a culturii Dridu.

Atît forma vaselor, cît și motivele ornamentale, specifice culturii Dridu, sînt de veche tradiție locală, avîndu-și rădăcinile în formele și motivele din veacurile anterioare⁵³.

Una din problemele cele mai importante, privind cultura Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret, ca și din întregul teritoriu de la răsărit de Carpați, o constituie încadrarea ei cronologică.

Cultura Dridu debutează în această regiune printr-o fază cunoscută sub numele de protodridu⁵⁴, în care apar unele elemente noi, prin a căror dezvoltare se va ajunge la cultura Dridu deplin formată. Elementele caracteristice culturii protodridu din regiunea dintre Carpați și Siret au fost surprinse la Suceava-Drumul Național (nivelul II), la Oituz-Bacău (faza I), la Brășăuți, Izvoare-Bahna și Berești-Bistrița. Datarea începutului acestei etape ne este sugerată de situația stratigrafică de la Suceava-Drumul Național. Aici s-a observat că semibordeiele din nivelul II se suprapun peste locuințele de tipul bordeielor de nivelul I, folosind parțial aceeași groapă și avînd aceeași orientare⁵⁵. Pentru bordeiele din nivelul I de la Suceava-Drumul Național, s-a admis, pe bază de analogii, datarea lor în secolul al VII-lea. Avînd ca punct de reper datarea nivelului I de la Suceava-Drumul Național, se admite ca datare pentru nivelul II din aceeași așezare, secolul al VIII-lea e.n.⁵⁶. În afara observațiilor stratigrafice, pentru datarea în secolul al VIII-lea a nivelului II de la Suceava-Drumul Național, pledează ponderea ceramicii lucrată la roată, dintr-o pastă în compoziția căreia există nisip și microprundișuri, motivele ornamentale formate din benzi de linii vălurite, precum și prezența fragmentelor ceramice fine, de culoare neagră-cenușie, decorate cu caneluri. O ceramică lucrată la roată, dintr-o pastă avînd în compoziție nisip și microprundișuri și decorată cu motive din benzi de linii vălurite și drepte întîlnim și în așezările de la Oituz-Bacău, Brășăuți, Izvoare-Bahna, Berești-Bistrița.

Elementele fazei protodridu, din regiunea dintre Carpați și Siret ca și din întreaga Moldovă, se datează în perioada dintre începutul secolului al VIII-lea și mijlocul secolului al IX-lea. În sprijinul datării acestei faze în secolul al VIII-lea și prima jumătate a secolului al

53 Eugenia Zaharia, în monografia *Săpăturile de la Dridu ...*, face o minuțioasă analiză a originii formelor de vase și motivelor ornamentale. Unele aspecte ale problemei au fost analizate și prezentate de Eugenia Zaharia în studiul apărut în *Dacia, N.S.*, > V, 1971, p. 269 și urm.

54 Pentru conceptul de cultură protodridu, vezi I. Nestor, *op. cit.*, în *Revue roumaine d'histoire*, III/1964, 3, p. 404 și urm.

55 M. D. Matei, *op. cit.*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 418 și urm.

56 Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 271.

drumul comercial ce trecea prin țara lui Petru Mușat spre coloniile genoveze din sud, de la Caffa (în Crimeia), Chilia și Cetatea Albă⁹. Drumul acesta de negoț prin Moldova, ce făcea legătură între Orient și Occident, prezenta pentru orașele și statul polono-lituanian același interes ca drumul spre Baltica¹⁰, dacă nu chiar unul ceva mai mare. De aici rezultă importanța pe care statul polon o acorda Moldovei și omagiului depus de domnitorii moldoveni. Dacă în 1370, de pildă, moldovenii erau aceia care vedeau în ocuparea tronului polonez de către Ludovic cel Mare al Ungariei o amenințare pentru ei din partea statului maghiar¹¹, în 1444, în schimb, era rîndul dietei poloneze să se intereseze de Moldova și să sfătuiască pe Ștefan al II-lea al Moldovei ca acesta să depună omagiu în fața lui Vladislav III (care primise și coroana maghiară) numai în calitate de vasal al Poloniei și *nici-decum* și al Ungariei¹². De altminteri și interesele statului feudal maghiar în Moldova erau în bună măsură legate tot de nevoia asigurării comerțului, prin Transilvania și Moldova, spre gurile Dunării și Mare¹³.

La rîndul lor domnitorii, și chiar boierii moldoveni de la finele secolului al XIV-lea, încheind alianța cu Polonia, în afara asigurării protecției în fața atacurilor externe, aveau mari interese în protejarea și dezvoltarea producției de mărfuri și a relațiilor de schimb în Moldova¹⁴. Lăsînd la o parte faptul că din mărfurile produse în țară o zecime se cuvenea domnitorului ca stăpîn suprem al întregii țării (dominium eminens), iar din cele aflate în tranzit domnia își alegea cea dintîi cele necesare, că domnul moldovean își avea proprii reprezentanți în orașele poloneze care-i vindeau produsele și-i reprezentau interesele¹⁵, dar însuși constatarea că boierii moldoveni considerau, încă de timpuriu, Liovul ca furnizorul lor normal¹⁶, nu mai lasă nici o îndoială asupra intereselor comune ale celor două state vecine în apropierea politică a lor.

Paralel însă cu aceasta are loc și mutarea capitalei Moldovei de la Siret la Suceava. Această nouă acțiune a lui Petru Mușat cu greu își poate găsi o altă explicație decît aceea că în timp ce Siretul era situat în apropierea graniței cu Polonia, de unde atacurile prin surprindere nu erau excluse — așa cum demonstrase de altminteri campania polonă din 1377 — și într-un loc deschis și greu de apărat¹⁷. Suceava, în schimb, fiind mai depărtată atît de Ungaria cît și de Polonia, mai beneficia și de avantajul unei poziții dominante și a unor multiple

⁹ Această cale de comerț este menționată înainte de 1382. Vezi P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul mediu, în Interpretări românești*, 1947, p. 108.

¹⁰ *Ibidem*, p. 119.

¹¹ Zdislaw Spieralski, *Kampania Obertynska*, 1531 roku, Varșovia, 1962, p. 60.

¹² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 119.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Barbu T. Cîmpina, *Cercelări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 71.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, p. 111.

¹⁶ Barbu T. Cîmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării* *loc. cit.*, p. 216.

¹⁷ M. D. Matei, *op. cit.* p. 70.

posibilități de fortificare. Ca urmare a acestei situații, la Suceava se și ridicaseră în acest timp două impunătoare cetăți din piatră: mai întâi Cetatea de la Scheia, de pe latura de nord-vest a orașului Suceava și apoi Cetatea de Scaun, situată pe latura de răsărit a orașului. Fiindcă acum, în perioada imediat următoare atacului polon din 1377 are loc, în limitele statului moldovean de atunci și în timpul domniei voievodului Petru Mușat (1375—1391) — ridicarea celor *dintii* cetăți de piatră, menite să impună și să reprezinte autoritatea centrală pe întregul teritoriu al țării și să aperse totodată atit viitoarea capitală, cât și alte centre importante din punct de vedere economic și militar. Prin construirea celor două cetăți de la Suceava, a Cetății Neamțului și, foarte posibil și a celor de la Hotin și Țețina, s-a constituit în Moldova epocii lui Petru Mușat nucleul principal al unui sistem unitar de apărare, sistem întemeiat pe puternicile cetăți domnești lucrate din piatră.

Fiind situate pe principalele artere economice și înzestrate cu garnizoane puternice, cetățile nou ridicate contribuiau din plin și la dezvoltarea producției de mărfuri, asigurând securitatea transporturilor și desfacerea bunurilor, siguranța persoanelor și vămuirea mărfurilor aflate în tranzit.

Unificarea teritoriului statului feudal moldovean, înălțarea fortificațiilor, formarea și dezvoltarea orașelor ca centre de producție și de schimb, sînt urmări firești ale liniștii interne, asigurate de consolidarea autorității centrale în urma înlăturării dominației străine, și constituie, în același timp, baza amplificării producției interne.

Se cuvine a face aici precizarea că subliniind cum se cuvine rolul predominant al producției interne în progresul economic al țării în general și în crearea fortificațiilor în particular, nu trebuie neglijată nici un moment importanța schimbului și a căilor de comerț. Producția de mărfuri, schimbul și organizarea militară se găsesc într-o interdependență pe care clasicii marxismului au subliniat-o cu deosebire. „Este în firea lucrurilor — arăta Marx — ca îndată ce industria orășenească se separă de cea agricolă, produsele ei să devină de la început mărfuri și deci, vînzarea lor să necesite mijlocirea comerțului. Sprijinirea comerțului pe dezvoltarea orașelor, pe de o parte, și condiționarea acesteia din urmă de către comerț, pe de altă parte, sînt astfel de la sine înțelese”¹⁸.

Căile de comerț constituiau însă în același timp și direcții strategice, ducînd la centre importante din punct de vedere economic și militar, centre ce constituiau obiective strategice. Din acest punct de vedere este în afara oricărei îndoieli că primele cetăți de piatră ale Moldovei jucau un rol militar de prim ordin prin interzicerea căilor probabile de invazie.

Abia după și prin construirea acestor cetăți (și a unor fortificații urbane cum vom vedea de îndată), autoritatea centrală era consolidată asupra unui întins teritoriu iar căile de comerț prin țară aveau garantată buna desfășurare a transporturilor, aceasta din urmă întere-

18 K. Marx, *Capitalul*, III, partea întâia, p. 325.

sînd în cel mai înalt grad atît Moldova cît, mai cu seamă Polonia. Nu omitem, desigur, nici cealaltă funcție, la fel de importantă, pe care cetățiii domnești (mai ales în Moldova) o vor avea în întreaga lor existență și anume pe aceea de a ține în ascultare și supunere forțele sociale supuse controlului lor — atît orășeni cît și țărani — și de a le oprima în caz de nesupunere.

Abia după zidirea acestor cetăți erau create condițiile care să favorizeze, prin interese comune, apropierea politică dintre cele două state vecine. Abia acum putea Polonia să considere că interesele sale în Moldova pot fi într-adevăr asigurate și garantate de autoritatea voievodală de la Suceava¹⁹.

De aceea, revenind acum la discuția de mai înainte privitoare la inexistența în Moldova (și în Maramureș) a unei experiențe în construcțiile defensive din piatră și ținînd seama atît de răspîndirea tipului de cetate patralater (folosit cum vom vedea îndată, la Cetatea Scheia, Cetatea de Scaun și Cetatea Neamțului), în regiunile polono-baltice, cît și de legăturile pe care vedem că Moldova le avea cu aceste regiuni, considerăm și noi că, într-adevăr, primele cetăți din piatră ale Moldovei au putut fi construite numai „sub influența și poate chiar cu ajutorul polonilor sau lituanienilor”²⁰, interesați direct în siguranța căilor de comerț prin Moldova și numai în acest sens, „dispuși să sprijine aspirațiile de libertate ale moldovenilor”²¹.

Cele dintii cetăți de piatră ale moldovenilor, cunoscute acum din punct de vedere tehnic grație cercetărilor arheologice, au în totalitate la bază planuri rectangulare, specifice și caracteristice regiunilor de cîmpie. Judecînd în funcție de felul oarecum bizar în care s-a aplicat la condițiile de teren ale Sucevei sau Neamțului planul de cetate rectangulară foarte potrivit și specific regiunilor de cîmpie, se pare că experiența anterioară a constructorilor chemați de voievodul moldovean se întemeia exclusiv pe astfel de planuri de vreme ce abaterile de la cel de bază sînt atît de mici și impuse fără îndoială de relieful deluros din nordul Moldovei. Așa, de pildă, pentru cetățile de la Scheia și de la Neamț, locurile și suprafețele restrînse de teren au impus abateri sensibile de la planul rectangular inițial. La Cetatea Scheia, datorită configurației terenului planul a căpătat forma unui romb cu laturile aproape paralele și egale, lungi de 36 m și groase de 3 m, avînd la colțuri cîte un turn rectangular sau romboidal în funcție de teren²². Tot astfel, Cetatea Neamțului deși prezintă un plan rectangular, cu zidurile de apus

19 Înainte de construirea unor puternice cetăți domnești în Moldova nu era exclusă posibilitatea jefuirii caravelor de comerț. Faptul acesta cît și prezența unor negustori din Polonia pe teritoriul moldovean, încă înainte de încheierea alianței moldo-polone, sînt atestate de împrejurarea că la 9 februarie 1386 Roman, fratele și asociatul la domnie al lui Petru Mușat intervenea și da porunci în numele domnitorului în favoarea a patru negustori germani din Lemberg și Cracovia ce fuseseră prădați în Moldova. Al. Czolowski, *Pomniki dziejowe Lwowa, Lemberg, 1892*, p. 56, actul din februarie 1386, apud P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București 1944, p. 233.

20 V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 290.

21 *Ib:dem.*

22 Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, p. 31.

și de răsărit mai lungi cu câțiva metri decît celelalte două (47 m și 40 m față de 38 m) aceeași suprafață redusă de teren de pe dealul Pleșuvul au impus constructorilor modificarea planurilor inițiale, de data aceasta prin dispunerea turnurilor de colț, de asemenea rectangulare, nu în exteriorul fortificației, cum era firesc, ci în interiorul acesteia²³. Aceeași suprafață constructivă redusă a determinat ca, atît la Cetatea Scheia cît și la Cetatea Neamțului, să nu existe, în afara turnurilor, alte construcții interioare, garnizoanele respectivelor cetăți fiind obligate să locuiască în turnuri. Numai la Cetatea de Scaun a Sucevei atît terenul cît și destinația de reședință voievodală au favorizat realizarea unui plan mai apropiat de cel inițial. Cetatea de Scaun are laturile de 36 × 40 m, iar la colțuri și pe mijlocul laturilor este dotată cu turnuri rectangulare (4 × 4 m) dispuse în exteriorul zidurilor. Mai mult, la Cetatea de Scaun, spre deosebire de celelalte două, existau construcții interioare, menite să adăpostească familia și anturajul domnului²⁴.

Rezultă, așadar, din cele relatate pînă aici, că pentru ridicarea primelor cetăți din piatră ale Moldovei, Petru Mușat a fost pus în situația de a apela la meșteri constructori din nord, din zonele baltice, experiența internă nepermițîndu-i, oricum, asemenea realizări.

În sprijinul acestei interpretări și, deci, a originii polono-baltice a tipului de cetate cu plan rectangular pare să vină și cetatea de la Diósgyör (Ungaria), cea mai apropiată analogie pe care o cunoaștem, sub raportul planului și cronologiei, cu Cetatea Neamțului mai ales²⁵. Într-adevăr, cetatea de la Diósgyör are plan pătrat, la colțuri turnuri interioare rectangulare și este construită de regele Ungariei Ludovic cel Mare după 1364 și înainte de 1381. Fiind zidită spre granița de nord-est a Ungariei, în vremea cînd, după moartea lui Cazimir cel Mare, regii maghiari Ludovic cel Mare și Sigismud de Luxemburg au condus și Polonia (1370—1384) socotim, împreună cu Radu Popa, că cetatea de la Diósgyör pare a indica o dată mai mult originea polono-baltică a acestui tip.

Importanța cetăților nou construite reiese cu pregnanță atît din omagiul din 1387 în care se spune . . . „ne facem supuși cu omagiu, pe noi, poporul și țara noastră, cetățile Moldovei și celelalte domenii . . .”²⁶, cît și din faptul că înainte de 1388 una din cetățile de la Suceava devenise reședință domnească de vreme ce, la această dată domnitorul înșuși se afla „în cetatea Sucevei”²⁷.

Dar, așa cum sugeram mai înainte, analiza modului de apariție și de evoluție a cetăților moldovenești la sfîrșitul secolului al XIV-lea vădește că ele reprezentau, prin garnizoanele cu care erau înzestrate,

23 N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV XI, 1, 1960, p. 81-105. În aceeași problemă cf. Gh. Diaconu, în *Dacla, N. S.*, III, 1959, p. 535-552; Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, București, 1968, p. 27.

24 M. D. Matei *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, p. 109.

25 Marjalaki Kiss Lajos, Ferenczy Karoly, Beszih Andor, *A Diósgyöri vár, Borsod-Abovj-Zemplén Megye Műemlekei, Borsod megyei Nyomdaipari V. Műcsolt*, 1961. IV, p. 14, și urm. Cf. și Radu Popa, *op. cit.*, p. 27, căruia îi aducem și aici mulțumirile noastre pentru informațiile date în legătură cu cetatea de la Diósgyör.

26 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 600.

27 *Ibidem*, p. 604.

centre de dominare și conducere a unor regiuni întinse și etape în procesul de unificare a întregului teritoriu est-carpatic într-un singur stat.

În acest sens considerăm că este suficient să amintim numai că cercetătorii sînt în general de acord că în centrul și estul Europei teritoriul statului feudal ia ființă, în virtutea procesului social-economic intern, datorită legăturilor social-economice obiective dintre comunitățile aceleiași teritoriu, dar și prin „activitatea organizației militare a nobilimii feudale, a aparatului de constrîngere, a cnejilor, a voievozilor”²⁸. Or, dacă o asemenea situație este constatată în genere în centrul și estul Europei, cu atît mai firească ne apare ea în Moldova unde crearea statului se realizează mai tîrziu și în condițiile impuse de existența în jur a unor state puternice și cu tendințe expansioniste. Faptul acesta se constată, de altminteri, cu destulă ușurință atunci cînd se analizează mai stăruitor cetățile Moldovei lui Petru Mușat. Atît izvoarele scrise cît și datele arheologice atestă că în timpul acestui voievod în Moldova existau următoarele cetăți: Cetatea de Scaun a Sucevei, menționată documentar, după cum am văzut, începînd cu 10 ianuarie 1388; Cetatea Scheia, identificată și cercetată exclusiv pe cale arheologică și care pare că premerge cu puțin în timp Cetatea de Scaun; Cetatea Neamțului, menționată documentar începînd cu 2 februarie 1395 dar cu dovada arheologică fermă că a fost zidită în timpul lui Petru Mușatinul; cetățile Hotin, Țețina și Hmielov, menționate în timpul celui de al treilea domnitor mușatin, Ștefan, dar în legătură cu care există suficiente temeiuri să se considere că și ele datează dintr-o etapă anterioară.

Intr-adevăr, la 6 februarie 1395 boierii domnului moldovean Ștefan Mușat asigură pe regele polon că va fi depus omagiul de vasalitate și că nu vor fi discuții în legătură cu Colomeia și Pocuția, dar că în ceea ce privește însă cetățile Țețina și Hmielov se arată că *numai* voievodul Moldovei va fi în măsură să discute cu suzeranul său²⁹. Rezultă de aici ca la 1395 existau oarecari diferențe în legătură cu Pocuția stăpînită de poloni și cu Țețina și Hmielovul, intrate de mai multă vreme în componența statului moldovean. Pentru o deplină și justă înțelegere a faptelor considerăm însă necesar să revenim la evenimentele din timpul lui Petru Mușat cînd, după cum am văzut, se stabilea hotarul între Moldova și statul polono-lituanian al lui Vladislav Jagello.

În urma primului omagiu depus de Petru are loc și celebrul împrumut de 3000 ruble de argint făcut în 1388 de regele polon la domnul Moldovei³⁰ căruia îi zălogeste, ca garanție a înapoierii sumei împrumutate, Haliciul cu întregul ținut în care intra și Pocuția. Suma împrumutată nu va fi restituită niciodată, ceea ce va provoca o serie de conflicte între cele două state pentru Pocuția. Cît privește cele două cetăți pomenite mai sus — Țețina și Hmielovul — se pare că aparțineau de la început statului moldovean întrucît regiunea în care se găsesc aceste

28 A. N. Nasonov, *Russkaia zemlia i obrazovanie teritorii drevnerusscogo gasudarstovo*, Moscova, 1951, p. 217.

29 M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 610.

30 Petru Mușat acordă ca împrumut lui Vladislav Jagello suma de 3000 ruble și nu 4000 cît ceruse acesta. *Ibidem*, II, p. 604.

fortificații, și care poartă numele de Țara Șepenițului, intrase în componența statului moldovean după îndepărtarea de aici a dominației tătare în 1362³¹. Faptul acesta merită o subliniere aparte întrucât se pare că Țara Șepenițului este singura regiune ce a intrat în componența statului feudal prin eliberarea ei de sub dominația tătară și poate chiar prin ridicarea conducătorilor din Șepeniț la conducerea statului moldovean însuși. Este, se pare, cazul voievodului Petru Mușat însuși, a cărui origine încă necunoscută lasă posibilă eventualitatea ca membrii familiei Mușat să se fi ridicat din această zonă a Șepenițului eliberată de Bogdan I de sub dominația tătară. Faptul, relatat de Nicolae Iorga, că Petru Mușat păstrează pînă destul de tîrziu titlul de „staroste pentru ținuturile de curînd alipite la Moldova — Țara Șepenițului”³² pare să înlesnească o asemenea interpretare întărind în acest fel ipoteza unificării Șepenițului cu Moldova prin lupta comună împotriva tătarilor și prin ridicarea la tronul moldovean, după moartea lui Lațcu voievod în 1373, a familiei conducătoare din Șepeniț, familia reprezentată prin fiii Margareții și, se pare, ai lui Ștefan voievodul Șepenițului³³. Aceeași interpretare pare a fi în mod suplimentar susținută și de faptul că una din cetățile cunoscute ale acestei regiuni, cetatea Hmielov — fostă probabil reședință din pămînt și lemn a căpeteniilor Șepenițului³⁴, ca toate fortificațiile aparținînd formațiunilor politice prestatale — dispăre destul de curînd din documente, ceea ce lasă să se înțeleagă că nu mult după înglobarea ei în limitele statului feudal moldovean a încetat să mai existe, documentar locul ei fiind preluat de „Țara Șepenițului” unitatea teritorial-administrativă a Moldovei. Însuși faptul că s-a păstrat destul de tîrziu numele fostei autonomii locale sub forma de „țară” probează că avem de-a face cu o formațiune politică intrată în componența statului feudal, tot așa cum alte „țări”, de pildă, în Transilvania secolului al XIII-lea — Țara Bîrsei, Țara Făgărașului etc. — sînt considerate a reprezenta rămășițe ale unor formațiuni politice în aceste locuri³⁵.

Cît privește cealaltă cetate, Țețina, situația este și mai puțin clară deoarece, în condițiile lipsei cercetărilor arheologice, sîntem puși în situația de a opera exclusiv cu datele extrem de sărace și lacunare ale izvoarelor scrise. Ruinele ce se mai păstrau încă cu ani în urmă pe

31 Vezi mai sus nota 8.

32 N. Iorga, *op. cit.*, p. 225.

33 Ștefan Pascu, *Contribuții documentare la istoria românilor în sec. XIII-XIV*, Biblioteca Institutului de istorie națională XIX, Sibiu, 1944, p. 52; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei...* în *Studii*, IX, 4, 1956, p. 109. Cf. și Petru Tomaschek, *Cercetări noi despre Margareta Mușata*, Siret, 1927, p. 1-2, unde se sugerează ideea că în lupta dusă împotriva tătarilor, Bogdan I a eliberat voievodatul de Șepeniț condus de Ștefan iar acesta din urmă s-a căsătorit cu Margareta, fiica lui Bogdan, și, deci, sora lui Lațcu și în modul acesta „țara Șepenițului”, a fost inclusă în limitele statului feudal Moldova. Ideea lui Tomaschek pare a fi întărită de relatarea arhiepiscopului Ioan de Sultaniech că Margareta Mușata ar fi fost o autohtonă convertită la catolicism. St. Papacostea, *Un căldător în țările române la începutul veacului al XV-lea*, în *Studii*, LVIII, 1, 1961, p. 173.

34 T. Bălan, *op. cit.*, p. 11 și urm.

35 Ștefan Pascu, în *Istoria medie a României*, partea întâi, București, 1959, p. 295.

creasta unui deal de lângă Cernăuți³⁶, nu permiteau să se distingă nici atunci decât „temelia unui turn de formă pătrată și un zid cu contrafort de pe latura de nord a cetății”³⁷. În asemenea împrejurări și ținînd seama numai de faptul că este vorba de o cetate din piatră, se pare, cu plan rectangular și cu turnuri patrute, de genul celor construite în timpul lui Petru Mușat la Scheia, Cetatea de Scaun a Sucevei și Cetatea Neamțului, și totodată de menționarea ei documentară începînd cu anul 1395, considerăm că n-a putut fi zidită decât de moldoveni în timpul celui dintîi voievod mușatin, odată cu celelalte cetăți de acest gen înălțate în timpul și sub conducerea acestui prim constructor moldovean de fortificații de piatră. Oricum ar fi, neîndoielnic rămîne faptul că la 1395 Hmielovul și Țețina constituiau certe realități moldovenești. Peste doi ani, la 3 februarie 1397, apare pentru prima dată menționat în documentele scrise și „Ștefan de Hotin”³⁸, ceea ce pare a indica funcționarea la această dată și a Cetății Hotin, construită și ea probabil tot în timpul lui Petru Mușat ca și Cetatea Neamțului unde am constatat că, deși documentar e menționată numai începînd cu anul 1395, cercetările arheologice au făcut din plin dovada că a fost zidită în timpul lui Petru³⁹.

Situația aceasta generală este confirmată, pe de altă parte, de un izvor scris extern, de o excepțională însemnătate, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și anume de cunoscuta listă a orașelor moldovenești, cuprinsă în lista generală a orașelor din vechile cronicile rusești. În acest document, datat în jurul anului 1390⁴⁰, se face în chip expres următoarea precizare: „Țîrgul Iași pe riul Prut, Țîrgul Roman pe Moldova, Neamț, în munții Piatra lui Crăciun, Suceava, Siret, Baia, Țețina, Colomeea, Cetățuia pe Ceremuș. Pe Nistru Hotin. Acestea sînt ... orașele moldovenești”⁴¹.

36 V. Vătășianu, *Istoria artei ieudale în țările române*, I, București, 1959, p. 295.

37 *Ibidem*.

38 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 617.

39 Vezi mai sus nota 23.

40 Savantul sovietic M. N. Tihonov, propune datarea alcătuirii listei generale a orașelor din vechile cronicile rusești între anii 1387-1392, în *Istoričeskie zapiski*, vol. 40, Moscova, 1950, p. 218-219. Alexandru Andronic, care a publicat și comentat fragmentul cu orașele moldovenești, propune datarea acestuia în timpul domniei lui Petru Mușat (1375-1392), Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în *Romanoslavica*, XI, 1965, p. 210. În ceea ce ne privește, și ținînd seama numai de prezența în listă a orașului Roman, a cărui cercetare arheologică am efectuat-o în colaborare cu M. D. Matei, înclinăm a fi de acord mai degrabă cu M. N. Tihonov. După cum vom vedea îndată, existența orașului Roman nu poate fi admisă mai devreme de anul 1386.

41 Al. Andronic, *op. cit.*, p. 209 care sesizează, just după părerea noastră, atât faptul că Cetățuia de pe Ceremuș este de fapt cetatea Hmielov, cât și împrejurarea că orașul Colomeea apare în listă ca aparținînd Moldovei întrucît el fusese zălogit în anul 1388 de Vladislav Jagello lui Petru Mușat și va rămîne în stăpînirea Moldovei pînă în preajma anului 1395 cînd am văzut că boierii lui Ștefan Mușat asiguraseră pe Vladislav Jagello că nu vor mai fi discuții în problema Colomeei, *Ibidem*, p. 215. Citarea orașului Colomeea ca aparținînd Moldovei ar fi, deci, o altă dovadă că lista orașelor moldovenești a fost întocmită după 1388.

Din cele spuse pînă aici s-a desprins, credem, cu suficientă claritate ideea că în timpul domniei lui Petru Mușat, chiar dacă nu cuprindea încă decît numai jumătatea de nord a teritoriului românesc de la răsărit de Carpați, era înzestrată cu puternice fortificații și dispunea, deci, de o putere economică suficient de însemnată spre a putea suporta nu numai efortul material cerut de ridicarea acestor cetăți dar și posibilitatea de a acorda pe deasupra puternicului rege polon un împrumut de 3 000 ruble.

În această situație, efortul principal al statului moldovean se va îndrepta, de acum încolo, cu precădere spre sud unde rămăsese încă un însemnat teritoriu în stăpînirea feudalilor locali sau a tătarilor. Nu este, de aceea, întîmplător că dacă pentru epoca primului domnitor mușatin Cetatea Neamțului reprezenta cea mai sudică fortificație a statului moldovean, abia la sfîrșitul acestei domnii — în orice caz înainte de 1392 — Roman Mușat, primul domn ce se va intitula chiar de la început „Voievod al Moldovei și Domn al întregii Țări a Moldovei, din munte pînă la țărnuțul mării”⁴², completează sistemul de apărare a țării prin construirea celei mai sudice cetăți din interiorul Moldovei la sfîrșitul secolului al XIV-lea, cetatea din lemn și pămînt de la Roman.

Datele furnizate de cercetările arheologice efectuate aici timp de mai multe campanii — și în primul rînd tehnica străveche a palisadelor cu construcții din lemn interioare și prezența stăruitoare a lui Roman în această fortificație — oferă dovezi aproape sigure că cetatea mușatină de la Roman a constituit sediul reprezentantului autorității centrale în zona de sud a Moldovei în timpul și imediat după includerea acesteia în limitele statului moldovean. Într-adevăr, datele tehnice ale construcției arată că palisada cetății era reprezentată de fapt de un șir de construcții din lemn acoperit cu pămînt, în măsură să adăpostească o garnizoană destul de numeroasă. Așadar cetatea din pămînt și lemn de la Roman avea scopul de a oferi adăpost reprezentantului autorității domnești venit în aceste părți cu scopul de a instaura și consolida autoritatea domniei din Suceava asupra regiunii sudice a Moldovei în acțiunea de unificare a întregului teritoriu moldovean, și prin aceasta un punct bine fortificat în calea unor eventuale atacuri venite atît din partea feudalilor locali, abia supuși statului feudal moldovean, cît și din partea eventualilor lor aliați, tătarii. În egală măsură cetatea nou construită va oferi protecție producției de mărfuri și relațiilor de schimb în această zonă, orașul medieval luînd naștere în jurul și sub protecția cetății mușatine.

Stabilindu-se, pe bază arheologică în principal, că cetatea din pămînt și lemn de la Roman a fost ridicată de Roman Mușat, fratele și probabil asociatul la domnie al lui Petru Mușat⁴³ — și în această calitate se pare că era și reprezentant al autorității centrale în această regiune abia intrată sub protecția și stăpînirea statului moldovean și, desigur, autor al acestei acțiuni — există acum posibilitatea unor pre-

42 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 608.

43 P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 233.

cizări cronologice mai ferme în legătură cu data construirii cetății și, prin aceasta, a momentului cînd se înfăptuiește extinderea autorității statului moldovean pînă la Marea Neagră, operații pe care le constatăm deja consfințite în uricul lui Roman Voievod din 30 martie 1392.

Pe Roman Mușat îl întîlnim pentru prima dată în februarie 1386 în Moldova unde acționează în numele domnului de la Suceava în favoarea unor negustori din Lemberg, prădați în părțile sudice ale țării⁴⁴. Știrea aceasta pare să indice tocmai momentul în care domnia începea efortul de a asigura ordinea în interiorul întregii țări. La această dată constatăm, deci, că Roman începuse acțiunea, purtată în numele fratelui și domnului său din Suceava, de aducere la ascultare a sudului Moldovei. Or, tocmai în vederea acestei acțiuni a ridicat Roman Mușat cetatea sa din lemn și pămînt, o fortificație cu destinație oarecum temporară, după cum temporară era și misiunea ei, înzestrată însă cu amenajări complexe care să ofere protecție atît lui Roman și anturajului său cît și oastei pe care o comanda el însuși. Cercetările arheologice de aici au mai dovedit însă că în imediata apropiere a cetății din lemn și pămînt de pe malul stîng al riului Moldova, și sub protecția ei a luat imediat naștere o așezare de meșteșugari și negustori care deservea la început numai garnizoana cetății dar care se dezvoltă așa de rapid încît într-un interval de timp extrem de scurt se și fortifică cu șanț de apărare și palisade proprii: este vorba de orașul medieval Roman care ia naștere în acest fel și aproape concomitent cu cetatea mușatină de alături oferind pentru Moldova cel mai clasic exemplu de formare a unei așezări urbane lîngă și sub protecția unei fortificații.

Ținînd seama de faptul că la 30 martie 1392 Roman I dă cunoscutul său uric „în cetatea noastră a lui Roman voievod”⁴⁵ și că aproximativ în același timp, *lista orașelor moldovenești* menționează „Tîrgul Roman” ca deja existent, considerăm că ambele complexe — atît orașul cît și cetatea mușatină care, oricum, îl precede în timp chiar și cu foarte puțin — au fost realizate între 1386 și 1391. Prezența stăruitoare a lui Roman în cetatea care-i va purta mai tîrziu numele și dezvoltarea vertiginosă tocmai din această cauză a așezării urbane de alături, care va prelua și va transmite pînă în zilele noastre numele aceluiași voievod întemeietor, se explică și condiționează atît prin activitatea susținută și intensă pe care o va fi desfășurat Roman în această parte a Moldovei⁴⁶, cît și prin obiceiul de instaurare în cazul asocierilor la domnie ca domnul asociat să aibe o altă reședință decît domnul care asociază. Situația aceasta o constatăm acum în cazul fraților asociați la

44 Vezi mai sus nota 19.

45 *DIR*, veacul XIV-XV, A. Moldova I (1384-1475), p. 2-3.

46 Și în alte părți de la vest și est de țara noastră se cunosc destule cetăți ridicate în acțiunea de unificare a teritoriului unor popoare, respectiv, în formarea teritoriului statelor feudale. Vezi, de pildă, rolul cetății Praga în stăpînirea teritoriului de la est de riul Vltava și în crearea statului feudal ceh. Jaroslav Kudrnáč, în *SCIV*, 18, 2, 1967, p. 280-281. Pentru regiunile estice vezi cazul cetăților de la Raiki și Kolodajin, identice din punctul de vedere al construcției cu cetatea de la Roman. P. A. Rappaport, în *MIA*, p. 103 și urm.

domnie în Moldova, Petru și Roman Mușat, dar o cunoaștem și din Țara Românească unde, aproximativ în aceeași perioadă, Mircea cel Bătrîn rezida mai mult în vechea capitală de la Argeș, pe cînd Mihail, fiul și asociatul său la domnie pune bazele Țirgoviștei unde petrece cea mai mare perioadă de timp ca domn asociat⁴⁷. În cazul lui Roman Mușat însă, atenția pe care acesta o va acorda cetății și orașului Roman și după anul 1391, cînd rămîne singur în Scaunul Moldovei, se explică și prin titulatura pe care o adoptă chiar de la începutul domniei și care sugerează că el, Roman I Mușat, fiind primul „Domn al întregii Țări a Moldovei din munte pînă în țărmlul mării”⁴⁸ avusese pînă atunci (30 martie 1392) încă importante probleme de rezolvat în părțile sudice ale țării. Această titulatură are meritul de a preciza că abia la 30 martie 1392 statul moldovean ajunsese să stăpînească țărmlul Mării Negre și că, deci, la această dată, colonia geneveză de la Cetatea Albă intrase în stăpînirea domnului Moldovei. Faptul ni se pare cît se poate de firesc dacă ținem seama de situația precară în care se găseau coloniile geneveze de la Dunăre și Mare la sfîrșitul secolului al XIV-lea datorită pericolului permanent al tătarilor de dincolo de Nistru sau al turcilor ce se impuseseră în sudul Dunării. Așa cum genevezii de la Chilia nu vor avea altă ieșire decît aceea de a se supune, în anii 1403 sau 1404, lui Mircea cel Bătrîn, personalitate politică de prim rang ce le putea asigura liniștea comerțului lor, tot așa credem că, ceva mai devreme, genevezii de la Cetatea Albă s-au supus energicului Roman Mușat. Trecerea celor două colonii geneveze la moldoveni și, respectiv la munteni este explicată atît prin situația politică ivită — Roman I își impusese stăpînirea pînă la Marea Neagră, deci pînă la Cetatea Albă, iar Mircea cel Bătrîn, cucerind Dobrogea, va stăpîni pînă la Chilia — cît și prin interesele comerciale diferite pe care cele două emporii geneveze de la Dunăre și Mare le aveau: în vreme ce Chilia era legată mai cu seamă de comerțul cu Țara Românească și Ungaria, colonia de la Cetatea Albă, în schimb, avea interese și legături mai puternice spre nord, prin Moldova și Polonia.

De altfel, și fără a anticipa cu nimic cele ce vor fi prezentate pe larg la locul potrivit, trebuie precizat că instaurarea stăpînirii muntene asupra Chilieii pare să ofere ea însăși răspuns la întrebarea care a suscitât atîtea discuții în legătură cu localizarea Chilieii. Date fiind, pe de o parte, absența totală a cercetărilor arheologice, iar pe de alta puținătatea și inconsistența izvoarelor scrise s-a ajuns în ultimii ani la formularea a două opinii distincte și opuse și anume 1) a existat o singură localitate Chilia, pe malul stîng al brațului cu același nume al Dunării, la Chilia Nouă, unde au stăpînit mai întîi bizantinii, apoi genevezii, muntenii și în cele din urmă moldovenii care, în timpul lui Ștefan cel Mare au refăcut și mărit vechea fortificație⁴⁹; 2) au existat două localități cu aceleași nume: Chilia Veche, situată în

47 P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 55.

48 Vezi mai sus nota 42.

49 Opinie susținută de P. P. Panaitescu mai întîi în monografia *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, apoi, și mai cu seamă, în articolul *Legături moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 95 și urm.

dreapta brațului dunărean Chilia unde, în Deltă, pe un grind înalt a funcționat Chilia bizantină, genoveză, munteană și apoi moldoveană; a existat apoi Chilia Nouă, situată în stînga brațului dunărean în fața Chiliei Vechi, unde Ștefan cel Mare a zidit din temelii o nouă cetate în 1479⁵⁰.

În lumina celor discutate pînă acum ni se pare mai greu de admis o stăpînire a lui Mircea cel Bătrîn la nord de brațul Chilia, acolo unde moldovenii abia-și instalaseră garnizoanele proprii. Mai lesne de înbrățișat ni se pare deci al doilea punct de vedere exprimat mai sus întrucît ni se pare mai firesc și în orice caz mai logic ca acela care stăpînea Dobrogea (în cazul de față Mircea cel Bătrîn) să stăpînească și Delta și, numai în cazul în care Chilia se afla în Deltă s-o dețină și pe aceasta. Evident că un răspuns definitiv și ferm nu-l vom putea avea decît atunci cînd cel puțin la Chilia Veche vor fi făcute ample cercetări arheologice.

Rezultă, din cele arătate pînă aici, că la sfîrșitul secolului al XIV-lea se poate considera încheiat procesul de unificare a teritoriului moldovean, în ciuda faptului că în afara lui va mai rămîne o vreme Cetatea Chilia și teritoriul din jur, stăpînite de munteni. Tot așa, din punct de vedere al fortificațiilor, se poate considera la acest sfîrșit de veac încheiată o primă etapă în procesul de fortificare a țării: în timpul voievozilor mușatini se puseseră oricum bazele celui dintîi sistem defensiv al țării, sistem legat direct de unificarea teritorială a statului moldovean⁵¹, de dezvoltarea și protejarea producției interne, a schimbului și, neîndoielnic, de apărarea tînarului stat împotriva tendințelor marilor puteri feudale de a-i submina existența.

Se poate concluziona deci că pînă la constituirea statului feudal populația locală folosea în exclusivitate tehnica construcțiilor defensive lucrate din lemn și pămînt, ca rezultat firesc al unei experiențe dobîndite vreme de mai multe secole anume în acest domeniu. După crearea statelor feudale românești, autoritatea centrală intervine cu hotărîre în lucrările de apărare organizînd construirea unor puternice cetăți din piatră și dezvoltînd pe o treaptă superioară străvechea tradiție locală a fortificațiilor din lemn și pămînt. Prin acțiunea energetică a autorității centrale — acțiune impusă de existența în vecinătate a unor state puternice și cu tendințe expansioniste — se crează în Moldova un sistem unitar de apărare bazat pe puternice cetăți dom-

50 Vezi mai ales C. C. Giurescu, *Principalele române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 47-49; Idem, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 206 și urm.

51 Demn de remarcat este faptul că ambele state feudale românești de la est și sud de Carpați, după ce parcurseră în a doua jumătate a secolului al XIV-lea aceleași etape ale consolidării politice, desăvîrșesc în același timp unificarea teritorială consolidînd concomitent autoritatea statului asupra întregului teritoriu locuit de români în evul mediu la răsărit și miazăzi de Carpați. Mircea cel Bătrîn și contemporanul său Roman I se intitulează aproape în același timp „singurul stăpînitor” al Țării Românești și respectiv al Moldovei, consfințind astfel încheierea unificării teritoriale a celor două state feudale românești. Cf. pentru Țara Românească P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I. București, 1938, p. 82, iar pentru Moldova, M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 608.

nești zidite din piatră și pe cetăți din lemn și pământ, făcute tot din inițiativa voievodală acolo unde interesele majore ale țării impuneau aceasta.

Este meritul cercetării arheologice românești din ultimii ani de a fi demonstrat și stabilit că bazele acestui prim și unitar sistem de apărare a granițelor și interiorului țării cu cetăți puternice au fost puse de moldoveni în timpul voievodului Petru Mușat. Față de vremea când au fost construite și de tehnica generală de luptă a epocii, se apreciază că cetățile moldovene erau deosebit de puternice fiind construite după cele mai noi și mai moderne principii. Ele reprezintă monumente de tehnică militară de apărare caracteristică perioadei dinainte de introducerea artileriei în focul luptelor. Atât datele tehnice (grosimea zidurilor și turnurilor, șanțurile de apărare), cât și sistemul dispunerii lor în cuprinsul țării au făcut ca cetățile acestea să-și poată îndeplini în bune condiții sarcinile pînă cînd numai apariția artileriei la asedii a permis unei personalități excepționale cum a fost Ștefan cel Mare să dezvolte, să adapteze la noile condiții de luptă și să desăvîrșească acest prim sistem.

Generalizarea relațiilor de producție feudale în Moldova, a creșterii productivității muncii, a activităților meșteșugărești și comerciale protejate de domnie, toate acestea au constituit baza materială a efortului deosebit pe care l-a însemnat crearea sistemului defensiv al țării Moldovei. Fiindcă, așa cum arăta Fr. Engels, „armamentul, structura, modul de organizare, tactica și strategia depind înainte de toate de gradul de dezvoltare a producției și de comunicațiile respective”⁵².

Dar progresele realizate în Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea pe plan economic și politic s-au concretizat, în afara celor discutate pînă acum, și în apariția unor centre producătoare de mărfuri și de schimb, anume orașele feudale moldovenești. Într-adevăr, dacă elemente ale vieții urbane sub formă de meșteșugari specializați vor fi existat la est de Carpați și înainte de formarea statului feudal — cum par să ateste cercetările de la Hlincea, Bîrlad, Echimăuți, Alcedar și din alte locuri — acestea au fost puternic lovite de invaziile pecenego-tătare care au distrus aceste firave începuturi. Viața urbană în Moldova (și nu numai aici) se constată abia după constituirea unei autorități feudale. Nu există absolut nici o dovadă elocventă a anteriorității orașului feudal moldovean față de statul feudal însuși. Lăsînd la o parte faptul că atât documentele interne cât și cele externe (ne referim iarăși la mult discutata listă a orașelor moldovenești) menționează existența orașelor în Moldova *numai* începînd cu finele veacului al XIV-lea, dar nici cercetarea arheologică nu atestă o atare existență decît tot din această vreme. Pe baza cercetărilor arheologice s-a precizat că așezările de la Suceava, Siret, Iași, Piatra Neamț și Roman prezintă caracterele unor centre urbane de la finele secolului

52 Fr. Engels, *Anti-Dühring*, Ed. PMR, București, 1952, p. 195.

al XIV-lea și că unele, între care și Suceava, vădeau la mijlocul aceluiași secol doar „un avansat stadiu al procesului de urbanizare”⁵³. De aceea socotim foarte îndreptățită observația savantului sovietic Polianschi, după care „asigurarea veniturilor în bani și crearea unor centre comercial-meșteșugărești, adică a orașelor, a devenit sarcina principală a politicii economice a feudalilor”⁵⁴. Sarcina aceasta, îndeplinită în apusul Europei de diferite autorități feudale puternice, proprietare de domnii străjuite de fortificații proprii (castele ale marilor feudali, mănăstiri sau abații fortificate, acele „civitas”) a revenit în Moldova autorității centrale (domniei) ca stăpînă a întregii țări, deci și a teritoriului fiecărui oraș. Activitatea lui Roman I ni se pare a fi o ilustrare moldovenească a acestei situații cu valabilitate general europeană. De aceea, în pofida contestării lui de către unii istorici⁵⁵, noi considerăm că exprima o realitate răspunsul Divanului domnesc al Moldovei din 19 februarie 1872 dat unei întrebări a guvernului austriac: „Tot locul țării Moldovei dintru început locu domnesc a fost, și la locurile unde s-au socotit să fie țirguri, le-au numit și le-au făcut țirguri, cu locu împrejur îndestul, spre îndestularea orașenilor”⁵⁶.

Și mai importantă este însă, din punctul nostru de vedere, constatarea făcută tot pe baza cercetărilor arheologice, că cel puțin unele din orașele moldovenești au dispus de fortificații proprii lucrate din lemn și pămînt. Chiar dacă, pentru moment, datele arheologice pe care le avem la îndemînă în legătură cu existența fortificațiilor orașenești se referă numai la Siret, Suceava, Roman și Orheiul Vechi, nu este exclusă posibilitatea să se constate în viitor că și alte orașe moldovenești au dispus de fortificații proprii, despre unul dintre acestea existînd deja o informație scrisă⁵⁷.

Dacă problema absenței sau existenței fortificațiilor de caracter urban din Moldova a fost pînă acum considerată de istorici ca un element secundar, fie și datorită unor informații insuficiente și destul de lacunare, ultimele cercetări arheologice au dat în schimb o altă valoare fortificațiilor orașenești. Cu toate că fortificațiile urbane din Moldova acum cunoscute nu ofereau un maximum de eficacitate din punct de vedere al apărării — ca absolut toate fortificațiile similare de pretu-

53 M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orașenești la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 120.

54 F. I. Polianschi, *Despre producția de mărfuri în feudalism*, în *Analele Româno-Sovietice, Istorie*, 3, 1953, p. 92.

55 C. C. Giurescu, *Țirguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, E.A., București, 1967, p. 10.

56 Th. Codrescu, *Uricariul*, Iași 1889, XI, p. 253. Cu deplin temei observă regretatul P. P. Panaitescu, în ultima sa lucrare, că „Stăpînirea domnului asupra orașelor moldovene nu provine, ca pentru restul țării din aplicarea *dominiului eminens*, ci este urmarea proprietății domnești asupra solului pe care s-au format ulterior țirgurile”, P. P. Panaitescu, *Orașe în Moldova*, în *Magazin istoric*, III, nr. 9 (30), sept., 1969, p. 17.

57 Este vorba de fortificația orașului Baia prezentată de Bonfinius astfel: „ligneam urbem vimineo muro circumseptam, a tribus repente partibus immisso incendio adortur, maximus utrinque clamor et tumultus aboritur” Antonius Bonfinius, *Historia Pannonica*, ed. Colonia, 1960, p. 397.

tindenii — se caracterizează, în schimb, printr-o perfectă unitate a tehnicilor de construcție folosite, anume aceea a șanțului de apărare și a valului de pământ adiacent armat cu palisadă din lemn.

Cea mai veche fortificație orășenească din Moldova cunoscută acum pe cale arheologică pare să fie cea de la Suceava. Șanțul de apărare de mici dimensiuni, palisada adiacentă (construită în forma clasică a două garduri duble din lemn umplute cu pământ) și valul de pământ adosat acesteia din urmă, ce delimitau redusa așezare urbană de aici se datează, în genere, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea⁵⁸. Și dacă din punct de vedere tehnic fortificația Sucevei se aseamănă cu aceea a Romanului, numai ordinea dispunerii în teren a elementelor componente ale fortificației sucevene este inversă decît cea firească în sensul că aici palisada nu este dispusă spre partea interioară (dispre oraș) a șanțului de apărare ci, dimpotrivă pe cea exterioară⁵⁹. În ceea ce privește perioada de funcționare a acestei prime fortificații nu s-a putut preciza mai mult decît că ea se întinde în general în perioada voievozilor mușatini pînă spre începutul domniei lui Alexandru cel Bun fără a avea, cel puțin deocamdată, o posibilitate certă de stabilire a unui raport cronologic între cetatea de piatră și fortificația orășenească de aici. La Roman, în schimb, situația este cu mult mai fericită în sensul că aici s-a făcut precizarea fermă că cetatea mușatină din lemn și pământ precede, chiar și numai cu foarte puțin, așezarea orășenească din jur și fortificațiile sale de care se leagă de altminteri în chip organic.

Prima și cea mai însemnată constatare pe care au prilejuit-o, sub aspect cronologic, cercetările arheologice de la Roman este aceea că nici în cuprinsul fortificației mușatine nici în afara ei nu s-au descoperit materiale arheologice care să dateze dintr-o perioadă anterioară momentului construirii cetății (ultimele decenii ale secolului al XIV-lea)⁶⁰. Și dacă pentru suprafața ocupată de cetatea mușatină constatarea aceasta capătă implicații deosebite, semnificația unei asemenea observații devine profundă și hotărîtoare dacă extindem observația și asupra teritoriului așezării medievale din jur. O atare situație ne obligă să contatăm că într-adevăr nașterea așezării civile, a cărei întindere cel puțin sîntem în măsură s-o cunoaștem datorită șanțului de apărare și palisadei ce-l mărginise, s-a produs — nu cu mult înainte de crearea statului feudal moldovean cum s-a susținut atîta fără temeuri precise⁶¹ — ci după construirea cetății mușatine anume la sfîrșitul secolului al XIV-lea, la o dată ce corespunde începutului domniei lui Roman Mușat.

⁵⁸ M. D. Matei și L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes Moldaves au Moyen Age*, în *Dacia*, N. S., XI, 1967, p. 321-330.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ M. D. Matei și L. Chițescu, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și așezarea orășenească de la Roman*, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul militar central, București, 1968, 1, p. 31 și urm.

⁶¹ N. Grigoraș, *Cetatea „Smedorova” și Cetatea Nouă (Novograd) de la Roman*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 239-246; mai recent C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 69.

Dacă la Siret, cercetările arheologice abia inițiate au documentat numai existența șanțului de apărare al orașului din a doua jumătate a secolului al XIV-lea înfirmînd, deocamdată cel puțin, tradiția despre existența aici a unei cetăți de la Sas Voevod⁶², la Orhei (R. S. S. Moldovenească) cercetătorii sovietici au stabilit existența la finele aceluiași secol a două linii de întărituri, ce fortificau în mod suplimentar platoul înalt și greu accesibil situat la 100-200 m deasupra riului Răut care-l înconjoară din trei părți, și care constau în șanțuri de apărare și valuri adiacente⁶³.

Deosebit de important este faptul că fortificații orășenești din lemn și pămînt de tipul celor cunoscute în Moldova la sfîrșitul secolului al XIV-lea au avut majoritatea centrelor urbane din Europa apuseană înainte de apariția fortificațiilor de piatră orășenești. Referindu-se la fortificațiile din lemn și pămînt ale orașelor apusene H. Pirenne, unul dintre cei mai buni cunoscători a lor arată că... „la plupart du temps, ils n'étaient défendus que par une solide palissade de bois percée de portes et entouré d'un fossé... Il est certain que cette grossière clôture de charpente n'avait d'autre but que de parer à coup de main. Elle constituait une garantie contre les bandits ; elle n'aurait pu résister à un siège en règle...”⁶⁴ Am reprodus această caracterizare întrucît ea se potrivește de minune și fortificațiilor orășenești din Moldova care se deosebesc de cele din apus numai prin apariția lor mai întîrziată pe scena istoriei și prin menținerea lor în aceeași înfățișare și în aceeași tehnică pe toată durata existenței lor ; centrele urbane moldovene nu vor cunoaște niciodată fortificațiile de piatră.

În schimb, cetățile din piatră vor cunoaște permanent o atenție deosebită din partea domniei. O recentă și deosebit de însemnată descoperire făcută în arhivele sovietice aduce mărturia, se pare elocventă, că cea mai veche parte de la Cetatea Albă — fortul inițial sau măcar o parte a acestuia — a fost făcută de către moldoveni în timpul domnitorului moldovean Iuga, căruia letopisețul de la Putna îi spune Oloțul (1399 — februarie 1400)⁶⁵. Este vorba în fapt de descoperirea unui desen ce reproduce textul celei mai vechi inscripții, dispărute de mult, ce a fost descoperită la Cetatea Albă. Potrivit lui V. A. Voițehovschi, conținutul acestei inscripții, păstrat în desenul recent descoperit, este următorul „Distrugătorul dușmanilor Io Iuga. Sfîrșit a căpătat Cetatea Albă. Vîno Isuse Hristoase Dumnezeuule în ajutorul boierului Coste. În anul 6907 (1399)”⁶⁶. Această descoperire, pe cît de neașteptată sub raportul personajului voievodal la care se referă, pe atît de firească din punctul de vedere al evoluției societății moldovene din anii de sfîrșit ai secolului al XIV-lea, demonstrează că moldovenii după ce au intrat în stăpînirea Cetății Albe genoveze, au refăcut din temelii ce-

62 Cercetările sînt efectuate de un colectiv condus de M. D. Matei.

63 G. D. Smirnov, în KS., Kiev, 1954, p. 24-39.
Chiev, 1954, p. 24-39.

64 Henri Pirenne, *Les villes du Moyen Age*, Bruxelles, 1927, p. 133.

65 V. A. Voițehovschi, în *Materiali docladov piatoi Naucino tehnicesci konferenții kișinevsogo politehnicescogo Instituta, Chișinău*, 1969, 1969, p. 341.

66 *Ibidem*.

tatea .Chiar dacă ar fi să nu admitem prea scurtei domnii a lui Iuga realizarea în întregime a unei asemenea importante opere constructive, ea putînd fi începută în timpul voievozilor mușatini, terminarea ei s-a petrecut în zilele lui Iuga căruia cronicarul moldovean îi atribuie totuși destule inițiative : „s-au descălecat orașe pren țară, tot pre locuri bune și le-au ales sate și le-au făcut ocoale pren pregiur ș-au început a dărui ocine pren țară a voinici ce făcea vitejii la oști”⁶⁷.

Oricum ar fi, socotim un bun cîștigat faptul că cea mai veche parte păstrată de la Cetatea Albă este opera moldovenilor de la finele veacului al XIV-lea, după cum tot lor li se datoresc și alte fapte deosebit de însemnate legate de istoria cetăților din Moldova, fapte petreoute în prima jumătate a veacului.

Domnia liniștită sub raportul frămîntărilor interne sau al relațiilor cu vecinii a lui Alexandru cel Bun, chiar dacă nu marchează o linie ascendentă pe tărîmul construcțiilor militare, constituie o etapă importantă în acțiunea de impunere a statului moldovean asupra tuturor fortificațiilor. Și dacă relația lui Ghilbert de Lannoy, despre zidirea unui castel la Cetatea Albă în anul 1421 de către Ghedigold guvernatorul Podoliei cu acei 12.000 de oameni și cu 4.000 de care încărcate cu lemn nu este confirmată de nimic, așa cum foarte just remarcă ultimii editori ai acestui izvor⁶⁸, în schimb alte surse ne lasă să înțelegem că și în acest timp fortificațiile se vor bucura de aceeași atenție majoră din partea domniei.

Sub raport constructiv, epocii lui Alexandru cel Bun nu i se poate atribui decît, cu oarecare probabilitate, ridicarea unui zid la Cetatea de Scaun, la 10 m distanță și paralel cu latura de sud a fortului mușatin, precum și amenajarea atentă a platoului din fața cetății⁶⁹. Voievodul va acorda însă o atenție deosebită păstrării cetăților existente și dobîndirii Chilieii aflată încă în stăpînirea muntenilor. La 1411 Vladislav Jagello împrumută de la domnitorul moldovean suma de 1.000 ruble cu obligația de a o restitui în decurs de doi ani. „Iar dacă nu-i vom plăti la această zi (peste doi ani nn L.C.) cum este scris, atunci noi în această zi, fără nici o amînare, îi vom da acestui adevărat Alexandru Voevod, Domnitor al Țării Moldovei, și copiilor lui, a noastră cetate Sneatin și Colomeia și Țara Pocuției”⁷⁰. Zălogirea aceasta, care se va înfăptui în 1422, are o deosebită semnificație nu numai pentru constatarea că Moldova era din nou în măsură să împrumute cu bani pe puternicul rege polon (cedarea Pocuției fiind considerată ca o răsplată pentru participarea moldovenilor la luptele de la Grünwald și Marienburg) ;⁷¹... „pus-au zălog la Alixandru Vodă, Sneatinul și Colo-

67 Grigore Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 68, interpolare datorată lui Misail Călugărul.

68 *Căiători străini despre țările române*, București, 1968, p. 53 și urm.; vezi nota critică a textului.

69 *SCIV*, 1-2 1954; cf. M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 117.

70 M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 641.

71 P. P. Panaitescu, *Legături moldo-polone în secolul XV și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, București, 1958, p. 102.

măia și toată Pocuția — spune Grigore Ureche — și au luat 1 000 de ruble de argint". După moartea lui Alexandru — arată în continuare cronicarul moldovean — „bani au rămas la leși“⁷².

În 1426, folosindu-se de luptele interne din Țara Românească dintre urmașii lui Mircea, Dan II și Radu Praznaglava, și de intervenția turcilor în țara vecină, Alexandru cel Bun, care susținea pe Radu Praznaglava în dobândirea domniei mumbene, cucerește Chilia⁷³, evitând astfel o posibilă ocupare a acestei importante cetăți din sudul Moldovei de către oastea otomană pătrunsă la nord de Dunăre. Este pentru prima dată cînd cetatea Chilia intră în stăpînirea Moldovei, iar încercările stăruitoare și repetate ale lui Dan II, în anii 1429 și 1430, de a o redobîndi vor rămîne fără nici un rezultat favorabil. La rîndul său, regele polon, pretextînd că prin cucerirea Chilieii moldovenii au dat ajutor turcilor, reia în 1426 Pocuția pe care singur o cedase pentru un împrumut rămas neachitat.

Domnia prosperă a lui Alexandru cel Bun se încheie astfel cu o situație înfloritoare și din punct de vedere al fortificațiilor care sînt pentru prima dată intrate în totalitate în stăpînirea statului moldovean. La rîndul lor, fortificațiile orășenești se pare că s-au bucurat de aceeași atenție din partea înțeleptului voievod moldovean. Afirmatia aceasta se bazează nu atît pe dovezi palpabile în domeniul fortificațiilor urbane ca atare ci în mod deosebit pe atenția cu totul aparte pe care domnul o acorda orașului fortificat întemeiat de tatăl său, Roman. Într-adevăr, în timpul lui Alexandru orașul Roman devine unul din centrele cele mai însemnate ale Moldovei și chiar de oarecare importanță internațională. Amintim numai că în anul 1411 se încheie aici tratatul de alianță moldo-polon⁷⁴, că în 1415 Romanul și-a avut propriul reprezentant la Conciliul din Constanța (în Baden)⁷⁵ și că, în fine, devine chiar locul de îngropare a unora din membrii familiei domnitoare, începînd cu însăși mama voievodului⁷⁶.

La rîndul lor, urmașii lui Alexandru, în ciuda condițiilor vitrege create de luptele și disensiunile interne ce au măcinat forțele moldovene, au acordat același interes major cetăților. Astfel, după ce la 13 decembrie 1433 Ștefan II primește o nouă consfințire din partea regelui polon asupra dreptului moldovean de stăpînire a Țeținei și Hmielovului⁷⁷, același domnitor va acorda o atenție cu totul specială întăririi Cetății Albe și aceasta mai cu seamă după anul 1435 cînd, în urma înțelegerii cu fratele său Ilie, Ștefan II stăpînea numai partea de sud a Moldovei în care principala cetate era cea de la gurile Nistrului. Celebrele inscripții descoperite cu foarte mulți ani în urmă⁷⁸, vorbesc toate de întăririi succesive ale acestei importante cetăți moldovene.

72 Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 73.

73 *Ibidem*, p. 101.

74 Istoria României, II, București, 1962, p. 394.

75 ARMSI, seria III, tomul VII, 1929, p. 10, 70.

76 M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*, I, p. 60-61.

77 M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*, II, p. 662.

78 I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în ARMSI, seria II, tomul XXX, 1908, p. 311-360.

Dacă, așa cum am arătat mai sus, cea mai veche inscripție de la Cetatea Albă datînd din 1399 s-a pierdut înainte de a fi studiată și publicată de specialiști, abia recent, pe baza unui desen păstrat în arhive, s-a putut cunoaște conținutul ei deosebit de important pentru istoria Moldovei⁷⁹, celelalte patru inscripții au putut fi studiate de cercetătorii ruși N. Murzachiievici, A. Kociubinschi, A. Latîșev, și mai ales de marele slavist român Ioan Bogdan.

Prima dintre acestea, scrisă în limba greacă și pusă la 10 noiembrie 1440, atestă că cetatea s-a construit în timpul lui Ștefan II, prin strădania pîrcălabului Fedorca⁸⁰. În deplin acord cu I. Bogdan socotim că inscripția aceasta, scrisă în limba greacă pe o placă de marmură ce are la partea superioară o cruce mare bizantină⁸¹, atestă doar că în timpul lui Ștefan II au fost întreprinse lucrări de refacere sau întărire a vechiului fort zidit, cum bine o știm acum, în 1399 și că pentru aceasta au fost folosite, desigur ca și în timpul lui Iuga, elemente pe cit de vechi pe atît de numeroase în această regiune⁸². În orice caz nu poate fi vorba decît de o reparare sau o adăugire și nicidecum de o construcție nouă, cum lasă să se înțeleagă conținutul acestei inscripții, deoarece știm bine acum că exista aici un castel zidit în ultimii ani ai secolului precedent și constatăm totodată că lucrările acestea au fost conduse de pîrcălabul cetății Fedorca; exista, deci, și cetatea și pîrcălabul ei care a întreprins *numai* lucrări de reparare a eventualelor stricăciuni sau de întărire a vechii cetăți.

Dacă Ștefan II făcea eforturi apreciabile de întărire a sudului Moldovei, în nord, în schimb, fratele său Ilie forțînd protecția polonilor, făgăduia la 23 septembrie 1436 aceluiși voievod Vladislau Jagello „Țara Șepenițului anume Hotinul, Țețina și Hmielovul”⁸³, drept despăgubiri pentru pagubele provocate de incursiunile tatălui său Alexandru în sudul Poloniei în urma pierderii Pocuției în 1426. Numai că acțiunea aceasta a lui Ilie a rămas o simplă promisiune întrucît la 6 august 1440, de pildă, într-un document dat de același voievod apare citat „Șteful de la Țețina”⁸⁴, iar la 28 februarie 1444, Marinca, soția lui Ilie Voievod, orbit și alungat din Moldova de către fratele său Ștefan II, oferea aceleași cetăți moldovene unor pani cu condiția ca aceștia să intervină pe lângă regele polon să-i acorde ei, familiei sale și lui Ilie, adăpost și moșii în Polonia⁸⁵. Nici de astă dată însă, așa cum vom constata mai departe, cetățile din nordul Moldovei nu vor fi însă înstrăinate.

În condiții cu totul speciale și ca recompensă pentru ajutorul dat în obținerea tronului Moldovei, Petru II oferă la începutul anului 1448 cetatea Chilia protectorului și rudei sale, marelui erou al luptei

79 Vezi mai sus nota 65.

80 Textul și traducerea inscripției la I. Bogdan, *op. cit.*, p. 313 și urm.

81 *Ibidem*.

82 *Ibidem*, p. 318.

83 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 708

84 *DIR*, veacul XIV-XV, A. Moldova, I (1384-1475), p. 170.

85 M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 721-722.

antiotomane Iancu de Hunedoara care instalează la Chilia în acest fel, garnizoanele sale⁸⁶. Prin aceasta întregul curs al Dunării, de la Belgrad și pînă la Mare, trecea sub supravegherea și protecția guvernatorului Ungarei⁸⁷. Și merită a fi subliniat faptul, plin de profunde semnificații istorice, că atîta timp cît a trăit Iancu de Hunedoara, pentru care lupta antiotomană constituia țelul principal al politicii sale, nici un moment moldovenii n-au încercat să reintre în posesia Chiliei, punct strategic extrem de important în cadrul acestei acțiuni. Aceași matură înțelegere a situației vedește scrisoarea trimisă la 5 iulie 1450 de Bogdan II, tatăl lui Ștefan cel Mare, lui Iancu de Hunedoara prin care se declară hotărît să lupte alături de guvernator împotriva expansiunii otomane, asigurîndu-l totodată „de asemenea noi să nu avem nici decum să dobîndim cu sabia Chilia fără voia părintelui nostru și Domn, Janăș Voevod, cît vom fi în viață”⁸⁸. Este evident — chiar din cuvintele lui Bogdan II — ce mult doreau moldovenii să reintre în posesia Chiliei, dar au înțeles să facă acest sacrificiu în folosul țelului suprem al luptei antiotomane. Vom vedea însă, imediat, că atunci cînd, după moartea eroului de la Belgrad, prezența garnizoanei maghiare la Chilia urmărea cu totul alte scopuri decît lupta antiotomană, atîtudinea moldovenilor față de Chilia va fi cu totul alta; ei vor face totul pentru preluarea acestei importante cetăți și pentru continuarea luptei împotriva expansiunii străine.

În înțelegerea efortului deosebit pe care moldovenii îl făceau pentru apărarea țării lor împotriva expansiunii străine un interes cu totul aparte îl prezintă însă prin conținutul ei cea de-a două inscripție studiată de la Cetatea Albă din 1454 care ne informează că la această dată pîrcălabul Stanciu a înălțat un zid pe care *l-a înarmat cu tunuri*⁸⁹. Această din urmă precizare este, după știința noastră, *prima informație privind înzestrarea unei cetăți moldovene cu piese de artilerie*, la numai un an după ce această armă nouă își făcuse pe deplin intrarea în istorie distrugînd zidurile Constantinopolului. Prin aceasta avem dovada indubitabilă că, într-adevăr, Moldova a fost una din primele țări ale Europei răsăritene care și-au adaptat cetățile la folosirea artileriei.

În lipsa unor cercetări ample la fața locului și pornind numai de la conținutul inscripțiilor mai sus menționate, coroborat cu planul și cu datele pe care le avem acum la îndemînă în privința cetăților moldovene, socotim că lucrările din anii 1399, 1440 și 1454 au dus la realizarea citadelei de la Cetatea Albă, a acestei fortărețe de plan rectangular prevăzută la colțuri cu turnuri circulare. Aceste turnuri, în măsură să suporte loviturile pieselor de artilerie, dar și să ofere loc de amplasare artileriei proprii, constituie cele dintîi elemente ale

86 Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447-1448*, în *Studii* XVI, 5, 1963, p. 106 și urm.; Idem, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chillei și problema ajutorării Bizanțului*, în *Studii*, 18, 3 1965, p. 619 și urm.

87 Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara...*, loc. cit., p. 1064.

88 M. Costăchescu, op. cit., p. 758.

89 I. Bogdan, op. cit., p. 327.

arhitecturii militare bizantine pe care le sesizăm în Moldova. Conținutul inscripțiile de care s-a vorbit mai sus, planul cetății, tehnica de construcție, precum și materialul ceramic de aici⁹⁰, nu fac decât să susțină un asemenea punct de vedere.

Trebuie totodată menționat faptul că, încă mai demult, prof. V. Vătășianu considera că turnurile circulare de aici „nu pot proveni decât din Orient”⁹¹ și că la Cetatea Albă avem de-a face cu o construcție de caracter bizantin⁹². Într-adevăr, este un lucru de mai multă vreme știut că turnurile circulare, folosite încă din epoca romană, au cunoscut o largă întrebuintare în Orient de unde lumea apuseană le-a preluat cu prilejul cruciadelor. Așa se explică faptul că în apusul Europei turnurile circulare înlocuiesc pe cele pătrate (rectangulare) în secolul al XIII-lea, iar în Ungaria acest fenomen se petrece abia cu un secol mai târziu⁹³. Întrucât însă, în Transilvania, de pildă, turnurile circulare apar mai devreme decât în apusul Europei, iar prezenta lor în spațiul intracarpatic încă din secolul al XIII-lea, este considerată drept o mărturie a „unor influențe venite direct dinspre răsărit”⁹⁴, socotim că întreaga situație semnalată la Cetatea Albă nu se poate explica decât prin folosirea unor elemente constructive bizantine, atât de vechi și de bogat reprezentate numeric în aceeași zonă.

LES FORTIFICATIONS DE MOLDAVIE JUSQU'AU MILIEU DU XV-e SIÈCLE

— Résumé —

Pour la région et la population est-carpatiques, la seconde moitié du XIV-e siècle représente non seulement l'étape de la fondation de l'état féodal moldave, mais aussi — et dans une égale mesure — une période de combats acharnés, dans le but d'assurer l'indépendance et d'élargir les frontières de la petite formation étatique créée en 1359, en lui ajoutant progressivement toutes les zones moldaves, au fur et à mesure qu'elles étaient arrachées à la domination tartare. L'augurée par la fondation de l'état féodale, la vaste entreprise de libération et d'unification de l'ensemble du territoire moldave devait se prolonger jusque dans la dernière décennie du XIV-e siècle. Elle a été suivie, sinon peut être même accélérée, par les luttes que les habitants de cette région ont été obligés de soutenir contre les ennemis de l'extérieur, à savoir les Tartares de la Horde d'Or et les soldats de l'état féodal hongrois, tout en bénéficiant de l'affaiblissement économique et militaire de ces adversaires de l'extérieur opposés à l'existence d'un état moldave indépendant.

C'est dans le cadre de cette action légitime et naturelle qu'eut lieu la libération de sous le joug tartare de la région appelée „Țara Șepenițului”, englobée dans le nouvel état féodal moldave. C'est dans le cadre de cette action que furent bâties quelques unes des puissantes forteresses de pierre de l'époque, celles par exemple dominant les hauteurs de Scheia, Suceava et Neamț — construites, avec leur forme rectangulaire et leurs tours carrées dressées aux angles, d'après les plans et avec le concours (à ce qu'il semble) des maîtres bâtisseurs venus des zones polono-

90 N. Constantinescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Belgorod Dniestrovski)*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 441-451.

91 V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 279.

92 Ibidem; Cf. și Alexandru Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea, în Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 174

93 Ba'ó Géza, *Elemente de origine locală și răsăriteană în arhitectura militară a epocii feudale timpurii din Transilvania*, în SAI, III, București, p. 63.

94 Ibidem, p. 64.

baltiques. C'est toujours dans le cadre de cette action que la capitale du pays fut transférée de Siret, localité par trop exposée, à Suceava, ville à présent fortifiée. Enfin, c'est ce qui explique aussi le rapprochement politique entre la Moldavie et la Pologne, intervenu juste un mois après que cette-dernière eût annexé Halicz, reportant de la sorte ses frontières jusqu'à toucher la limite septentrionale de la Moldavie.

Il y a une parfaite interdépendance logique entre toutes ces actions, en raison de laquelle on constate que la stabilité et la prospérité internes, favorisant le rapprochement par la communauté des intérêts entre un état petit mais vigoureux et son voisin d'envergure européenne, se sont installées seulement après la construction des forteresses de pierre qui avaient créé les conditions nécessaires à leur épauvement. Et il importe de retenir que la recherche archéologique a été à même de démontrer sans conteste que les forteresses de Scheia, Suceava et Neamț ont été bâties sous le règne de Petru Mușat (1375-1391), ce qui élimine complètement de l'historiographie roumaine la théorie de l'origine teutonique des forteresses moldaves de pierre. L'hommage rendu par Petru Mușat à Lwow le 26 septembre 1387 prouve que ces fortifications étaient antérieures à cette date, puisque l'acte mentionne déjà „les forteresses de Moldavie” et seulement un an plus tard le prince moldave se trouvait installé „dans la forteresse de Suceava”.

Par conséquent, dès le règne de Petru Mușat la Moldavie — même si elle n'englobait alors que la moitié septentrionale du territoire est-carpatique — était déjà dotée de puissantes forteresses. Elle disposait donc d'une force économique suffisante pour bien supporter l'effort matériel réclamé par la construction de telles forteresses. Qui plus est, son disponible lui permettait même d'accorder un emprunt au roi polonais se chiffrant à 3000 roubles.

Vu cet état des choses, le principal effort de l'état moldave devait porter de préférence vers le sud, où une bonne partie du territoire était encore entre les mains des Tartares ou des seigneurs féodaux locaux. Ce n'est pas donc par simple hasard que, si à l'époque du premier prince de la lignée des Mușat (Petru) la forteresse de Neamț („Cetatea Neamțului”) représentait le point fortifié le plus méridional de l'état moldave, ce fut seulement vers la fin de ce règne — de toute façon dans l'intervalle compris entre les années 1386-1392 — que Roman Mușat, le frère de Petru, s'occupa de compléter le système défensif du pays en faisant bâtir la forteresse de l'intérieur de la Moldavie la plus avancée vers le sud. Il s'agit de la forteresse de bois et de terre datée de la fin du XIV-e siècle, située là où par la suite se développera l'actuelle ville de Roman.

Les données archéologiques et en tout premier lieu la technique très ancienne des palissades avec des constructions intérieures en bois, de même que la présence continue du prince Roman sur les lieux sont les témoignages à peu près certains que la citadelle des Mușat à Roman devait constituer le siège du représentant de l'autorité centrale dans la zone méridionale de la Moldavie à l'époque et juste après son intégration dans l'état moldave. Par conséquent, la forteresse de bois et de terre bâtie sur la rive gauche de la rivière Moldova était destinée à abriter le représentant de l'autorité princière, installé là afin de consolider le pouvoir du voïvode de Suceava dans le sud de la Moldavie. Elle constituait de la sorte un point d'appui fortifié dans l'entreprise tendant à l'unification de l'ensemble du territoire moldave, barrant la route aux éventuelles attaques déclenchées soit par les seigneurs de l'endorit à peine soumis à l'autorité centrale, soit par les Tartares — leurs alliés présumés. D'autre part, la forteresse récemment bâtie là assurait dans une égale mesure la sécurité de la production des marchandises et des relations d'échange dans cette région. Autour et sous la protection de la citadelle des Mușat devait aussi éclore vers la même époque l'actuelle ville de Roman, dont les débuts modestes s'abritaient derrière un fossé défensif, un vallum en terre et des palissades de bois. Par la même occasion et dans le cadre de la même entreprise politique, le prince moldave se rend maître de la colonie genoise de Cetatea Albă, car just après son avènement au trône, à Suceava au commencement de l'année 1392, Roman I Mușat prend le titre de „Prince de tout le pays de Moldavie depuis les montagnes jusqu'au bord de la mer”.

On peut conclure que jusqu'à la fondation de l'état féodal la population autochtone vivant à l'est des Carpates se servait exclusivement pour l'exécution des travaux

défensifs de la technique attestée par une expérience plusieurs fois séculaires, qui combinait à cet effet le bois et la terre. Une fois l'état féodal moldave fondé, l'autorité centrale intervient, procédant à la construction des puissantes forteresses en pierre et élevant à un degré supérieur l'ancienne tradition locale des fortifications de bois et de terre. Grâce à l'énergique activité de l'autorité centrale — activité requise par la présence dans le proche voisinage du pays de plusieurs états puissants et avec une forte propension à étendre leurs domaines au dépens de leur voisin plus petit — la Moldavie sera dotée d'un système de défense unitaire fondé sur de solides citadelles princières construites en pierre, mais aussi sur des fortifications de bois et de terre édifiées elles aussi sur une initiative princière, là où les intérêts du pays les réclamait.

D'après la découverte relativement récente de la teneur de la plus ancienne inscription (depuis longtemps disparue) de Cetatea Albă, il semble à peu près certain que la partie la plus ancienne de ce qui reste de cette forteresse a été bâtie par les Moldaves sous le règne de Iuga Voïvode (1399 — février 1400). En 1426, Alexandre le Bon, mettant à profit les luttes intestines qui confrontaient en Valachie les successeurs de Mircea l'Ancien, Dan II et Rădu Praznaglava, en attirant l'intervention des troupes ottomanes dans ce pays, s'empara de Chilia. Les successeurs d'Alexandre, en dépit des dissensions et des luttes intestines qui affaiblirent le pays, n'ont jamais cessé d'accorder le même intérêt aux fortifications. Selon le texte et les interprétations de l'inscription posée à Cetatea Albă le 10 novembre 1440 par Ștefan II, des travaux de réfection et de fortification de l'ancien fort édifié — comme nous l'avons vu — par les Moldaves du temps de Iuga. Pour l'exécution de ces travaux on fit appel (de même que par le passé) aux connaissances techniques des Byzantins, fréquents et depuis longtemps installés dans cette région. Alors que Ștefan II faisait des efforts considérables dans le but de fortifier le sud de la Moldavie, son frère Ilie avec son épouse Marinca s'essayaient à forcer l'amitié des Polonais, auxquels ils promettaient la cession des forteresses du nord de la Moldavie — Hotin, Țețina et Hmielov. Naturellement, de telles promesses devaient rester sans conséquences, les forteresses en question continuant à appartenir à l'état moldave.

En 1448, dans des circonstances tout-à-fait particulières, Petru II fit hommage de la forteresse de Chilia à Jean de Huniady, qui devenait ainsi le maître de toute la ligne du Danube. Il convient de souligner le fait, plein de profondes significations historiques, que tant que Jean de Huniady vécut en poursuivant sans répit le principal but de sa politique à savoir : la lutte antiottomane, les Moldaves n'essayèrent à aucun moment de rentrer en possession de Chilia, point stratégique d'extrême importance dans le cadre de la résistance à l'expansion ottomane. Par contre, dès que la garnison hongroise de Chilia visent à d'autres buts — après la mort du héros à Belgrade —, la position des Moldaves à cet égard change du tout au tout ; dès lors, ils mettront en oeuvre toutes leurs ressources pour rentrer en possession de cette importante forteresse des bouches du Danube et pour continuer la lutte contre l'expansion ennemie.

D'un intérêt tout particulier quand il s'agit de mieux saisir l'effort extraordinaire fourni par les Moldaves afin de défendre leur pays des menées de l'expansion étrangère s'avère l'inscription posée à Cetatea Albă en 1454. Cette inscription nous apprend que le gouverneur de la forteresse, Stanciu, fit bâtir une nouvelle muraille qu'il arma de canons. Pour autant que nous le sachons, ceci est la première information relative à la dotation d'une forteresse moldave avec des pièces d'artillerie, une année seulement après que cette arme nouvelle ait fait son entrée définitive dans l'histoire en démolant les murailles de Constantinople. Nous avons ainsi la preuve incontestable que la Moldavie fut vraiment l'un des premiers pays de l'Europe orientale à adapter ses forteresses à l'usage de l'artillerie.

A défaut des recherches plus approfondies effectuées sur place et partant uniquement du contenu des inscriptions déjà mentionnées — corroboré avec le plan et les données concernant les forteresses moldaves en général — nous sommes d'avis que les travaux entrepris à Cetatea Albă en 1399, 1440 et 1454 ont dû aboutir à l'exécution de la citadelle de plan rectangulaire et munie de tours circulaires aux angles.

Cette sorte de tours, à même tout à la fois de résister aux chocs des boulets et de ménager l'espace nécessaire à l'emplacement et à la manoeuvre des pièces propres d'artillerie, sont les premiers éléments de l'architecture militaire byzantine surpris en Moldavie. La teneur des inscriptions dont venons de parler, le plan de la citadelle, la technique de construction et la céramique byzantine découverte là ne font qu'étayer ce point de vue. Mais si la première preuve documentaire de l'aménagement d'une forteresse moldave en rapport de l'usage de l'artillerie (par les assiégeants aussi bien que par les assiégés) date de la veille de l'avènement d'Etienne le Grand, ce ne sera que sous le règne et sous la direction de ce grand prince que son usage se généralise jusqu'à devenir un système appliqué dans tout le pays.